

General-major  
u penziji  
MIRKO TURIC

### *Povijest slavne divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*

(Milutin Morača: „Peta krajiška divizija”)

U drugoj polovini 1985. godine, Vojnoizdavački zavod objavio je dvjesta šezdeset šestu knjigu edicije „Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije”, odnosno devedeset osmu knjigu posebnog izdanja — „Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije”, pod naslovom „Peta krajiška divizija”, čiji je autor Milutin Morača.

Prihvatajući se sačinjavanja prikaza ove knjige imao sam u vidu da, u osnovi, poznajem borbeni put Pete krajiške divizije, jer sam u njoj, odnosno u njenim brigadama, Desetoj i Prvoj krajiškoj, a na sremskom frontu kao zamjenik političkog komesara divizije, proveo pretežni dio ratnog vremena. Nekoliko puta do sada u raznim povodima, podsjećao sam se na te slavne dane, svjestan obaveze koju je, lijepo i tačno, u hiperboli, izrazio književnik, prvoborac Jovan Popović: „Ko je ostao živ treba da se udvostruči i udesetostruči, da bi bili živi i oni koji su pali”. Uz to, smatrao sam, prikaz ove monografije biće olakšan time što je njen autor, predratni pravnik i član KPJ od 1936, narodni heroj, general-pukovnik Milutin Morača, ne samo najduže komandovao Petom krajiškom divizijom već i najviše doprinosio, posebno svojim poznatim „Ratnim dnevnikom”, da se kako valja, izvorno i vjerodostojno, ispituju, prouče i utvrde vojna i politička dejstva jedinica koje su bile u sastavu divizije od njenog formiranja do završetka narodnooslobodilačkog rata. I, za-

ista, prvo čitanje monografije samo je učvrstilo moje uvjerenje da je to bilo opravdano. Ali, već u drugom čitanju, bilježeći najznačajnije momente, ustanovio sam da sam, u nastojanju da zapišem ono što predstavlja sukob, srž ratne povijesti Pete divizije, ispunio čak nekoliko desetina kartica.

Ni naknadna sažimanja nisu mnogo pomogla, budući da je autor monografiju napisao veoma sažeto i jezgrovito, rukovodeći se, očigledno, načelom da riječima treba da bude tijesno a mislima prostrano.

Sadržajno monolitna, izrađena iz odgovarajućeg, cjelovitog, značajki odabranog gradiva, sročena čitko i pitko, lijepim, razgovjetnim jezikom i stilom, koji se odlikuje odnjegovanom jednostavnošću, svedenošću i bliskošću, monografija sadrži, dakako, i mnoge opise zbivanja, od kojih je gotovo svaki, neposredno ili posredno, toliko važan da mehaničkim skraćivanjem, prenebregavanjem ili pojednostavljivanjem bilo kojeg od njih ostajemo prikraćeni ili ometeni da shvatimo i osjetimo pravu, cjelovitu i bogatu istinu o povijesti jedne od prvih naših divizija, u kojoj se, u malom, ogleda i povijest kopnenog dijela Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Čak i pojedini potanki opisi zemljišta, njegove konfiguracije, puteva, pravaca dejstava, meteoroloških uslova, datih mjesnih pogodnosti na poprištu borbe, vojnostručnog rada, moralno-političkog stanja i djelovanja, povezanosti sa narodom, zdravstvene situacije, psihofizičke spremnosti, ishrane i drugih pitanja snabdjevenosti boraca, toliko su nezaobilazni da ih je moguće zanemariti ili previdjeti samo uz izvjesnost da se time više gubi nego dobija — za nešto prostora i vremena oštećuje se sveukupnost predstave u kojoj počivaju najveće mogućnosti spoznaje.

Odlika ove knjige je, između ostalog, i u tome što je general Milutin Morača u tekst ugradio i sebi svojstvenu obrazovanost, stručnost, razboritost, pronicljivost, trezvenost, uzdržanost i istinoljubivost, osobine po kojima ga pamte borci i starješine Pete divizije i mnogih drugih jedinica, visokih komandi i vojnih ustanova, i koje su naročito vidljive u analizama vojno-političke situacije, svojih i tuđih postupaka, uspjeha i promašaja. Pri tome je, međutim, neobično da njegova racionalnost i objektivnost, po mom mišljenju, ne smanjuje već, naprotiv, povećava emotivni naboj štiva o diviziji čiji su tako reći svakodnevni učinci i izvještaji, u vremenu kada se radilo o „biti il' ne biti”, svojevrsna ekstatična varijanta njegoševske i naše vječne teme „neka bude borba neprestana...”

U uvodu monografije, autor je ukazao na burni razvoj narodnooslobodilačke borbe u Bosanskoj krajini i izložio pretpostavke za stva-

ranje divizija i korpusa NOV i POJ, krupnih formacija sposobnih da rješavaju zadatke operativnog i strategijskog značaja. Među prvih osam divizija, obrazovanih naredbom vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, od 9. novembra 1942. godine, bile su i Četvrta i Peta krajiška udarna divizija. U sastav Pete divizije ušle su Prva, Četvrta i Sedma krajiška udarna brigada, čiji su borci i rukovodioci bili pretežno Krajišnici, kaljeni u borbi od početka narodnooslobodilačkog ustanka 1941. godine. Naoružanje divizije u znatnoj mjeri je bilo savremeno, oteto osvajanjem i razoružavanjem neprijateljskih vojnika i jedinica. Ratno iskustvo i čvrsto opredjeljenje za Narodnooslobodilački rat su borci i rukovodioci ranije, u žestokim borbama protiv okupatora, pomaganih domaćim izdajnicima, ustašama i četnicima.

Za ovim opštim podacima o izvorištima žive sile i ratnih sredstava, moralno-političkim i ratničkim kvalitetima krajiških partizanskih snaga, potkraj prve i na početku druge godine narodnooslobodilačkog rata, slijede iskaznice Prve, Četvrte i Sedme krajiške udarne brigade, koje se odnose na vrijeme od stvaranja do uključivanja tih brigada u sastav Pete krajiške divizije. U njima su sadržana bitna obavještenja o sastavu, porijeklu, brojnom stanju, ratničkim vrlinama i širini i jačini idejno-političke emancipacije ljudstva, vrstama i količini naoružanja, kadrovskom sastavu štaba brigade i štabova bataljona, i borbenom putu, učinku, iskustvu i drugim odlikama jedinica koje su, za kratko vrijeme, izgradile sebi svojstvene, prepoznatljive načine borbenih dejstava.

No, za razliku od Prve i Četvrte krajiške brigade, koje su u sastavu Pete divizije ostale do kraja rata, Sedma krajiška brigada je, početkom marta 1943, ušla u sastav Operativne grupe divizija Vrhovnog štaba i u borbama na Neretvi i na području Sutjeske iskazala se heroizmom i efikasnošću pa je, s pravom, ubrajamo među najbolje jedinice Narodnooslobodilačke vojske.

U vezi sa razvojem narodnooslobodilačkog rata i operativno-taktičkih i drugih potreba, u sastav Pete divizije ulazile su i druge jedinice. O tome i drugim formacijskim promjenama autor piše: „U aprilu i maju 1943. godine — Druga krajiška udarna brigada; krajem juna 1943. godine — Udarne grupe bataljona, formirane od dva bataljona Šeste krajiške udarne brigade i jednog bataljona Devete krajiške udarne brigade. U septembru 1943. bataljoni Šeste krajiške ušli su u formacijski sastav Prve i Četvrte krajiške brigade, a bataljon Devete krajiške vraćen je u matičnu brigadu; početkom oktobra 1943. u formacijski sastav divizije ušla je Deseta krajiška udarna brigada; u vremenu od 8. oktobra do 17. decembra 1944. u

sastavu divizije nalazila se Druga šumadijska (21. srpska) udarna brigada; od 12. decembra 1944. godine do kraja rata u formacijskom sastavu divizije bila je Prva jugoslovenska brigada formirana u SSSR-u.

Od početka novembra 1943. do sredine marta 1944. u njenom sastavu nalazila se Druga brigada talijanske divizije 'Garibaldi' ". (str. 11). I dalje: „Peta divizija nalazila se u sastavu Prvog bosanskog udarnog korpusa do konca maja 1943; do konca jula 1944. bila je pod komandom Vrhovnog štaba; do sredine septembra 1944. u sastavu je Operativne grupe divizija; do 1. januara 1945. nalazila se u Prvom proleterskom korpusu; od tog vremena do kraja rata u sastavu je Prve armije.” (str. 12).

Svoju prvu borbu nakon formiranja Peta divizija je vodila u napadu na neprijateljeva uporišta u Sanskom Mostu i obližnjim naseljenim mjestima, koja su, duboko uvučena u slobodnu teritoriju Podgrmeča sa istočne strane, predstavljala stalnu opasnost i smetnju za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta.

Štab Prvog bosanskog korpusa 6. decembra 1942. izdao je zapovijest da Četvrti krajiška divizija bez jedne brigade i Peta krajiška divizija napadnu i savladaju moderno naoružane, duboko ešelonirane i utvrđene snage neprijatelja u Sanskom Mostu i njegovoj okolini, ukupne jačine oko 2.500 ljudi, otpočinjući napad 10. decembra u 23 časa. U toku trodnevni borbi Peta divizija je ubila i ranila oko 290 i zarobila 241 neprijateljskog vojnika, podoficira i oficira; zaplijenila je 257 pušaka, 6 automata, 2 minobacača, dosta municije i druge ratne opreme, te znatne količine namirnica neophodnih za ishranu, a sama je imala 67 poginulih, 4 nestala i 122 ranjena borca i starješine, te dva izgubljena puškomitraljeza. Međutim, i pored značajnih uspjeha, napad na neprijatelja u Sanskom Mostu i okolnim naseljenim mjestima nije uspio. Ta dejstva su izvedena istovremeno i u operativnoj vezi sa ofanzivnim dejstvima Prve proleterske i Treće divizije u srednjoj Bosni i jedinica Prvog hrvatskog korpusa na lijevoj obali Une.

Poslije te akcije, Peta divizija je grupisana na malom prostoru, po naređenju štaba Prvog bosanskog korpusa, zajedno s Četvrtom divizijom, dijelovima snaga blokirala neprijateljev garnizon u Sanskom Mostu, dejstvujući u isto vrijeme u pravcu Bronzanog Majdana protiv ustaša i domobrana i u pravcu sela Vilusi i Kadina Voda protiv četnika. Do januara 1943. godine jedinice Pete divizije vodile su, pretežno odbrambene, veoma žestoke borbe, zbog nastojanja neprijatelja da Sanski Most sačuva u svojim rukama i da napadima

iz pravca Prijedora, Ljubije i Bronzanog Majdana razbije blokadu.

Uskoro, 20. januara 1943, brižljivo odabrane i pripremljene snage Nijemaca, Talijana, ustaša, domobrana i četnika, uz avio-podršku 14 eskadrila, ukupne jačine preko 90.000 vojnika, otpočele su veliku, četvrtu po redu, ofanzivu protiv glavnine Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na velikoj oslobođenoj teritoriji, s centrom u Bihaću. Nasuprot tih neprijateljskih snaga, u odbrani slobodne teritorije, nalazili su se Prvi hrvatski i Prvi bosanski korpus — ukupno oko 22.000 boraca.

Upornom, žilavom odbranom i čestim iznenadnim protivnapadima, pretežno pod zaštitom mraka, u rejonima sela Krasulje, Vrhpolje, Velagići, Ramići, Pudina Han, na Cigelju i Paunovcu, jedinice Pete divizije „trošile su” živu silu i ratnu tehniku neprijatelja, primoravajući ga da dovlači pojačanja, gubi dragocjeno vrijeme i remeti svoje planove. O tome rječito govori činjenica da je nastupanje njemačke 717. divizije na pravcu Sanski Most—Ključ—Bosanski Petrovac, trajalo od 20. januara do 8. februara, dakle 19 dana, i da je tempo nastupanja iznosio prosječno jedan kilometar dnevno, a prema zapovijesti za operaciju „Vajs-1”, kako su Nijemci nazvali prvu fazu ofanzive, trebalo je da neprijatelj ovim pravcem ovlada za dva dana i da se već 22. januara spoji u rejonu Vrtoča sa pretahodnicom 7. SS divizije „Princ Eugen”, koja je nastupala pravcem Karlovac—Slunj—Bihać—Bosanski Petrovac. Zbog toga, ovladavanjem pomenutim komunikacijama njemačke i ustaško-domobranske snage nisu postigle osnovni cilj operacije — da na širokom području Grmeča okruže i unište glavne snage Prvog hrvatskog i Prvog bosanskog korpusa.

Izvršavajući svoje zadatke, Peta divizija je dala značajan doprinos usporavanju i ublažavanju neprijateljskog udara na slobodnu teritoriju, evakuaciji ranjenika, izvlačenju i zaštiti kolona izbjeglica, koje su se povlačile sa ugroženih područja, pred svirepim, krvoločnim i bezočnim okupatorskim i kvislinškim trupama. Upravo u takvom djelotvornom dejstvu na bojištu i besprijekornom odnosu prema napaćenom narodu nalazio se odgovor na pitanje kako je, u jednoj, po svemu, veoma teškoj situaciji, Peta divizija uveliko povećala svoje brojno stanje seoskom omladinom, posebno ženskom, iz okoline Bosanskog Petrovca, Drvara, Ključa i Mrkonjić-Grada.

Od 9. do 20. februara, na sektoru Bravsko—Ključ, jedinice Pete divizije bile su neprekidno u borbenom dodiru s neprijateljem, ali bez većih okršaja. Jače borbe počele su 20. februara kada nastupaju jedinice njemačke 717. divizije, a za njima i jedinice njemačke 369. divizije i 3. domobranska planinska brigada. Druga faza okupator-

sko-kvislinške operacije „Vajs-2” počinje 25. februara žestokim borbama na svim pravcima.

Braneci sektor Mrkonjić-Grad—Mliništa, Četvrta krajiška brigada je 1. marta, poslije kraće borbe kod s. Mliništa, odstupila u s. Stekerovci, a njemačka 369. divizija je izbila u Glamočko polje. Sedma krajiška brigada je zbog udaljenosti ostala bez veze sa štabom divizije i Četvrtom krajiškom brigadom, pa se, vodeći zadržavajuću odbranu, na pravcima koji preko Hrbljine izvode u Kupreško polje, našla pred zadatkom da spriječi prodor neprijateljskih snaga iz Livna za Suicu, odnosno štitila je ranjenike koji su se kretali ka dolini Rame, zbog čega je Vrhovni štab 5. marta Sedmu krajišku brigadu, bez njenog Drugog bataljona, uvrstio u sastav Operativne grupe divizija. Tako je u tome trenutku štab Pete divizije imao samo jednu brigadu — Četvrtu krajišku, dok je štab Prvog bosanskog korpusa, na Tičevu, sticajem okolnosti, na svom trenutno glavnom borbenom poprištu, imao samo tri brigade — Četvrtu, Osmu i Desetu krajišku, od kojih je svaka bila u sastavu druge divizije. U takvoj situaciji, kada je njemačka 7. SS divizija zauzela prevoj Ploče, na cesti Drvar—Bosansko Grahovo, štab Prvog bosanskog korpusa i štab Pete divizije, sa Oblasnim komitetom KPJ za Bosansku krajinu, odlučili su da se, pod zaštitom Četvrte i Osme krajiške brigade, zajedno sa korpusnom i divizijskom bolnicom i masom izbjeglica, povlače preko sela Marinkovci, Peulje i Nuglašica na Šator-planinu, a odatle preko s. Popovići i Glamočkog polja na sjever. Marš do Međugorja na planini Šator bio je vrlo naporan, naročito zbog teških ranjenika koje je trebalo nositi po ciči zimi i dubokom snijegu, po vrletnom zemljištu, mjestimično stranputicom i ivicom provalije, uz masovnu pojavu halucinacije među ljudima iscrpljenim glađu, umorom i nesanicom. To je bio glavni razlog što se nije mogla ostvariti odluka štaba korpusa da ova velika kolona boraca, ranjenika i naroda, slijedeći Četvrtu krajišku brigadu, kao svoju prethodnicu, preko Glamočkog polja izbije u s. Stekerovci. Tako je gro kolone ostao na Međugorju na Šatoru, gdje će doživjeti teške trenutke. Ipak, uprkos lutanju i nesnalaženju pojedinih starješina, glavnina kolone je uspjela da se 6. marta probije do sela Rore i Crni Vrh.

U međuvremenu, Prva krajiška brigada je 17. februara stigla na Vrbas, kod sela Baljevine, i nakon 24 časa prevoženja primitivnim splavom prebacila se na desnu obalu rijeke i nastavila marš ka određenoj prostoriji. Prve borbe brigada je vodila protiv četnika kod Skender-Vakufa i sela Bokani, Bastaji i Grabovica, a zatim protiv ustaša u s. Komušina, četnika u s. Pribinić, ustaško-četničke posade u s. Buletić. Poslije rušenja željezničke pruge za Teslić i dru-

gih akcija, uslijedio je napad na garnizon u Tešnju, koji je branilo 300 ustaša i četnika, ali zbog neusklađenosti u dejstvima grad nije oslobođen. Potom su u s. Perkovići razbijeni ustaški milicionari, a u selima Pribinić i Baletić četnici koji su se spremali za napad na brigadnu bolnicu u selu Očauš. Poslije toga je odbijen napad domobranske bojne iz Teslića, čime je spriječena koncentracija četnika, ustaša i domobrana i osujećena njihova namjera da unište bolnicu u Očaušu. U to vrijeme, Prva krajiška brigada je teško pogođena epidemijom pjegavog tifusa, od kojeg je početkom aprila ležalo oko 500 bolesnika u brigadnoj bolnici, što će, na privredno siromašnoj prostoriji, uveliko umanjiti udarnu moć i manevarsku sposobnost brigade, jer su za neposrednu zaštitu bolnice angažovana 2—3 bataljona.

U prvoj polovini aprila, 500 legionara i 200 četnika napali su zaštitu bolnice oko Korićana, ali su bili odbijeni. Uprkos gubicima, četnici su, 24. aprila, ponovo napali bolnicu u Korićanima, pretrpivši poraz, uz gubitak oko 40 ljudi. Tako je Prva krajiška brigada, zahvaljujući izvanrednim moralno-političkim vrijednostima svoga sastava, u martu i aprilu, prevladala nevolje, pa je, napokon, kompletna, vodeći ofanzivne borbe protiv četnika u pravcu Jošavke, došla u vezu sa Četvrtom krajiškom brigadom, koja je 6. maja stigla u rejon s. Vitovlje.

Poslije Šatora, Četvrta krajiška brigada glavninom se nalazila na prostoru Vrbljana i Ribnika i dijelom u Glamočkom polju. Ona, u drugoj polovini marta, vodi borbe protiv četnika kod Čadavice, Orahovljana, Baraća i Podrašnice i protiv jedinica 741. puka njemačke 714. divizije, a početkom aprila, zajedno sa Desetom krajiškom i Prvom ličkom brigadom, dejstvuje u Dalmaciji, protiv četnika i talijanskih jedinica na prostoru s. Golubić—Knin—s. Pađeni. Od 10. do 15. aprila Četvrta krajiška brigada je na bosanskopetrovačkom području vodila borbe protiv jedinica 714. puka njemačke 114. divizije, na sektoru sela Vrtoče—Kolunić—Oštrej, izbacivši iz stroja oko 150 neprijateljskih vojnika i zaplijenivši dosta oružja i ratne opreme. Potom se brigada prebacuje na područje Glamoča, gdje je, po odluci štaba Prvog bosanskog korpusa, prije odlaska u centralnu Bosnu, trebalo da zauzme taj grad, ali poslije dva pokušaja to nije uspjela. U tim borbama obostrani gubici bili su neobično veliki.

Kada je pristigla Druga krajiška brigada, 16. maja, Peta divizija se, u novom sastavu, prikupila na prostoriji s. Šiprage—s. Šnjegotina—s. Pribinić. Do toga vremena, Prva i Četvrta krajiška brigada su dejstvovale na prostoriji između Kotor-Varoša, Pribinića i Prnja-

vora, protiv četnika Borjanskog i Trebavskog odreda, koje su izdašno pomagale njemačke i domobranske jedinice.

U vezi sa zahtjevom Vrhovnog štaba od 30. marta 1943, štab Prvog bosanskog korpusa naredio je da se Peta divizija prebaci u istočnu Bosnu, kako bi se u toj oblasti našla jedna operativna jedinica nakon odlaska Šeste istočnobosanske i Majevičke brigade u sastav Operativne grupe. Taj zahtjev je aktueliziran naredjenjem Vrhovnog štaba od 21. maja da Peta divizija hitno forsira r. Bosnu, poruši željezničku prugu na odsjeku forsiranja i krene pravcem Olovo—Rogatica—Goražde, radi pružanja pomoći Operativnoj grupi. Tada je, umjesto Slavka Rodića, koji je imenovan za komandanta Drugog bosanskog korpusa, za komandanta Pete divizije postavljen Milutin Morača, dotadašnji komandant Četvrte krajiške brigade.

Slijedeći novo naredenje Vrhovnog štaba, Peta divizija je, nakon nekoliko oštih susretnih borbi, nastavila marš s ciljem da izbije na željezničku prugu Sarajevo—Mostar na odsjeku s. Hadžići—Ivan-planina—s. Podorašac, i tamo prihvati jedinice Operativne grupe, iscrpljene borbama u četvrtoj i petoj neprijateljskoj ofanzivi. Od 17. do 19. juna Prva i Četvrta krajiška brigada, sa štabom Pete divizije, prispjele su na određene položaje prema mostarskoj pruži, pošto su već prvog dana marša, bez otpora, ušle u Fojnicu i Kreševo. Poslije toga, Peta divizija, u čiji sastav je ušla Udarna grupa bataljona umjesto Druge krajiške brigade, izvodila je akcije na komunikaciji Fojnica—Kiseljak—Kobilja glava i Kiseljak—Visoko.

Budući da se Operativna grupa probila iz okruženja na Sutjesci i preko Jahorine i Romanije prešla u protivofanzivu u istočnoj Bosni, štab Pete divizije je odlučio da svoje snage takođe prebaci u tu oblast, radi ranije predviđenog povezivanja. I tako su jedinice divizije već 28. juna pristupile forsiranju rijeke Bosne, na odsjeku s. Jehovina—s. Dobrinje, rušeći prugu, mostove, željezničke utvrde i postrojenja i rudnik Kakanj. Iako vrlo složena, ova akcija je potpuno uspjela: pored 21 ubijenog i 161 zarobljenog neprijateljskog vojnika, zaplijenjena je velika količina oružja, municije, eksploziva, hrane, obuće i drugog. Pored toga, divizija je uništila dva gvozdena željeznička mosta i jedan željeznički propust, jedan betonski i tri drvena mosta, šest željezničkih stanica, četiri željezničke kompozicije (4 lokomotive i 80 vagona) i porušila prugu u dužini od oko 25 kilometara.

Pošto je tom akcijom presjekla najvažniju saobraćajnicu u Bosni i zadala težak udarac rudničkim postrojenjima, Peta divizija se suočila sa intervencijom jakih njemačkih i domobranskih snaga, ob-

jedinjenim pod komandom štaba njemačke 7. SS divizije „Princ Eugen”. No, s obzirom na to da je Peta divizija potpuno izvršila taj svoj usputni zadatak, ona se, uz uspješnu zadržavajuću odbranu, poslije osjetnih gubitaka divizijske intendature od neprijateljeve avijacije, preorijentisala na drugo područje, pa je, noću između 30. juna i 1. jula, zauzela željezničku stanicu Dobravine, porušila željezničku prugu i u zasjedi dočekala dvije neprijateljske čete na maršu od Zenice prema Kaknju, izbacivši iz stroja 38 neprijateljskih vojnika, dok je Treći bataljon Prve krajiške brigade, sa političkim komesarom divizije Ilijom Materićem i trojicom članova Vrhovnog štaba, koji su bili sa divizijom od 16. maja, stigao u s. Brateljevo i uhvatio vezu sa Vrhovnim štabom. Na taj način Peta divizija se povezala sa operativnim prostorom Operativne grupe i stupila pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba, koji joj je 10. jula dodijelio radio-telegrafiste sa radio-stanicom. Time je Peta divizija prvi put dobila ovo značajno sredstvo veze.

Premda gubici divizije u borbama na prostoru Fojnica—Kreševo—Visoko—Breza-planina—Zvijezda—Hadžići nisu bili veliki, divizijska bolnica je imala 25 teških ranjenika na nosilima i oko 200 ranjenika i bolesnika, što je nepovoljno uticalo na manevarsku sposobnost divizije. Stoga se štab divizije 10. jula odlučio za pomjeranje svoje glavnine ka istoku, prema selima Medojevići i Šahbegovići, gdje se nudio širi prostor za dejstvo. Usput je Četvrta krajiška brigada u borbi u susretu razbila domobransku bojnu kod s. Rakova Noga, zarobila 250, ubila i ranila oko 100 domobrana, i zaplijenila 240 pušaka, dva teška mitraljeza, dva minobacača 120 mm, 15.000 metaka i drugo.

Međutim, ocjenjujući da je, zbog pojave jakih neprijateljskih snaga u blizini divizije, opterećene znatnim brojem teških i drugih ranjenika, potrebno preći na povoljniji prostor, štab divizije donio je odluku da svoje jedinice vrati na sektor Konjic—Kreševo—Visoko—Busovača, koji pruža veće mogućnosti za uspješna dejstva.

Nakon prelaska preko r. Bosne jedinice divizije vodile su uspješne borbe protiv njemačkih snaga kod Han Ploča, zatim na cesti Visoko—Kiseljak, u Kiseljaku, kod Tarčina, na pruzi između stanica Porječani i Čatići na cesti Busovača—Kiseljak, te kod s. Gorani itd, nanoseći neprijatelju osjetne gubitke u živoj sili i ratnim sredstvima.

Zatim je izvršena jedna od najsajnijih i najslavnijih akcija u NOR: Prva krajiška brigada je 10. avgusta, u 22 sata, napala oko 300 Nijemaca i 500 domobrana na aerodromu Rajlovac i za približno dva sata uništila 30 i oštetila osam aviona. I druge jedinice u ovoj akciji potpuno su izvršile svoje zadatke. Četa na obezbjeđenju pre-

ma Sarajevu razrušila je željezničku prugu, tako da je iskočio voz koji je bio upućen na aerodrom Rajlovac. Zaseda prema Visokom zauzela je i oštetila željezničku stanicu Podlugovi, porušila prugu i jedan željeznički most, uništila ili oštetila šest lokomotiva i 70 vagona i zaplijenila nekoliko vagona namirnica. Neprijateljski gubici bili su veliki, dok je Prva krajiška brigada imala četiri mrtva i pet ranjenih.

Usljedio je još jedan veliki uspjeh: Treća krajiška brigada Prve proleterske divizije i Četvrta krajiška brigada Pete divizije u žestokoj borbi su od 22. do 25. avgusta savladale ustaški garnizon u Bugojnu i tako prvi put oslobodile ovaj grad. Dva pokušaja jedinica njemačke 7. SS divizije "Princ Eugen" da, uz podršku avijacije, iz Prozora priteknu u pomoć ustašama u Bugojnu bila su odbijena.

Poslije oslobođenja Bugojna, Prva krajiška brigada je preuzela od Prve proleterske brigade položaje oko Turbeta i Travnika, sa zadatkom da brani slobodnu teritoriju prema Donjem Vakufu i Jajcu, dok je Četvrta krajiška brigada glavninom snaga napadala neprijatelja na komunikaciji Travnik—Busovača, a samo povremeno i na komunikacijama bliže Sarajevu. •

U diverzantskim akcijama oko Travnika mineri Prve krajiške brigade počeli su upotrebljavati od saveznika dobijene, veoma dobre mašine za paljenje mina. Sa njima su na 2,5 km od Travnika srušili oklopni voz, čija je posada većinom izginula. U izvještaju ustaškog generala Prohaske piše da je u ovoj borbi nestalo 123 vojnika i da je voz oštetila mina.

Prva krajiška je izvršila još nekoliko akcija, a 7. oktobra nju je na sektoru Turbe—Travnik smijenila Sedma krajiška brigada Dese- te divizije.

I mineri Četvrte krajiške brigade uspješno su koristili dobijena saveznička minerska sredstva, kojima su uništili kod Podlugova jed- nu lokomotivu, digli u vazduh kod Hadžića i između Hadžića i Bla- žuja dva voza i uništili kod Kobilje glave jedan autobus.

Na osnovu naredbe Vrhovnog štaba, 6. oktobra stigla je u re- jon Bugojna Deseta krajiška brigada i sutradan ušla u sastav Pete divizije. Formirana 4. februara 1943, tako reći u pokretu, u vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, Deseta krajiška brigada se odliko- vala srećnim spojem velikog broja boraca iz ustaničkih dana 1941. i politički svijesne, poletne i nadasve disciplinovane omladine.

S obzirom na rasplamsavanje narodnooslobodilačkog rata i na uspjehe u razoružavanju italijanske vojske poslije kapitulacije Itali- je, Vrhovni komandant je, početkom oktobra, pozvao komandanta i

političkog komesara Pete divizije, i prema svojoj koncepciji o postepenom ojačavanju naših snaga prema Srbiji i Makedoniji, radi podrške razvoju tamošnjih partizanskih snaga i pripreme za prodor krupnih formacija NOV na tlo Srbije, izložio nove zadatke Petoj diviziji. Prvo, probiti se u Sandžak i zajedno sa jedinicama Drugog korpusa NOV razbiti okupatore, četnike i nedićevske snage u graničnim rejonima Sandžaka, istočne Bosne i Srbije; drugo, izvoditi ofanzivne akcije u pravcu Užica, Zlatibora i Nove Varoši, radi stvaranja povoljnih uslova za prodor krupnih jedinica NOV u Srbiju; treće, stvarati i jačati narodnooslobodilačke odbore i obavljati mobilizaciju za Narodnooslobodilačku vojsku.

Štab Pete divizije je naredio početak marša svojih jedinica za 9. oktobar, opštim pravcem: Prozor—Ivan-sedlo—Trnovo—Foča—Čajniče—Rudo. Maršujući u tri kolone, divizija je na određeni prostor stigla za 12 dana, računajući i dva dana odmora.

Izvršavajući dobijeni zadatak, Peta divizija je u pokretu oslobodila Višegrad, Rudo i Priboj, u borbama protiv četnika od 25. do 27. oktobra 1943. godine, i zadobila veliki ratni plijen, razoružavanjem italijanskih jedinica. Zatim slijede dejstva Pete krajiške i Druge proleterske divizije na tromeđi Bosne, Srbije i Crne Gore, gdje njihovi štabovi organizuju sadejstvo jedinica Pete divizije usmjerenih ka Užicu i jedinica Druge divizije usmjerenih prema Sjenici. U novembru 1943, u graničnim rejonima Srbije, Peta divizija pored borbi protiv njemačkih, četničkih i nedićevskih snaga, vodi borbu i sa novim neprijateljem — bugarskim okupatorskim trupama, raspoređenim u garnizonima Kremna, Čajetina i Palisad, pod komandom štaba bugarske 24. divizije.

Prema žestini borbi, naročito onih koje su jedinice Druge i Pete divizije vodile u ofanzivnim dejstvima ka Sjenici, bilo je jasno da Nijemci imaju prikupljene jake snage, koje su došle do pravog izražaja u ofanzivnoj operaciji „Kugelblic”, kojom je započela šesta neprijateljska ofanziva.

Otpočinjući operaciju „Kugelblic”, Nijemci su u Sandžaku krenuli u ofanzivu 4. decembra, usmjerivši glavninu svojih snaga na komunikacije Prijepolje—Pljevlja—Goražde i Prijepolje—Višegrad, a pomoćne na područje Brodarevo—Komarani.

U nemogućnosti da, zbog brzog prodora veoma jakih njemačkih jedinica, svojim snagama sadejstvuje Drugoj diviziji u povlačenju, štab Pete divizije, u skladu sa procjenom i naređenjem Vrhovnog štaba, usmjerio je svoje brigade preko Višegrada u istočnu Bosnu, gdje je očekivao pomoć od snaga Trećeg korpusa Narodnooslobodilačke vojske.

Našavši se 10. decembra 1943. na prostoru između Višegrada i Rogatice, Peta divizija je, u istočnoj Bosni, u susretnoj borbi protiv 1. brdske i 7. SS divizije, deset do dvanaest puta brojnijih njemačkih snaga, između 12. i 16. decembra još jedanput potvrdila svoju visoku borbenu vrijednost i kompaktno se probila iz neprijateljevog okruženja. Zbog toga je komanda njemačke 2. armije izdala 18. decembra naredbu za produžetak ofanzivnih dejstava u operaciji pod nazivom „Šnešturm“, u kojoj neprijatelj ne teži, kao u prethodnoj, da okruži naše snage, već ide na njihovo neprekidno potiskivanje, iznuravanje i prinuđivanje na frontalnu borbu. Ne dozvolivši mu to, glavnina Pete divizije se 1. januara 1944. izvukla uz ogromna fizička naprezanja, u zimskim uslovima ratovanja, na planinskom zemljištu, po velikoj hladnoći, sa svega nekoliko borbi i relativno malim gubicima, izuzev Četvrte krajiške brigade, koja je, noseći i štiteći teške ranjenike, na izdvojenom pravcu, bila izložena najvećim naporima i jednom veoma teškom okršaju u s. Manjin Vrh.

Poslije oslobođenja Foče i Kalinovika, sredinom januara 1944, jedinice, komande i štabovi, vodeći povremene borbe protiv Nijemaca, ustaša i četnika, razvili su intenzivan idejno-politički, vojno-stručni i kulturno-prosvjetni rad, pripremajući se oko dva mjeseca za novi prodor u Srbiju, na osnovu odluke Vrhovnog štaba od 30. januara 1944, kojom Druga proleterska i Peta krajiška divizija obrazuju Udarnu grupu, pod komandom štaba Pete divizije, za novi prodor u Srbiju.

Pošto je zadatke Druge i Pete divizije objasnio, povezujući ih sa tadašnjom vojno-političkom situacijom u Srbiji, general Morača je opisao borbe Druge divizije na lijevoj obali Lima, u prvoj polovini marta, i forsiranje Lima koje su izvršile jedinice Prve i Četvrte krajiške i Treće srpske brigade, te borbe na mostobranu protiv Nijemaca, Bugara, četnika i nedićevaca.

Od 21. marta Udarna grupa prodire prema Ivanjici i planini Javor, odnosno rijeci Ibar. Poslije veoma napornih pokreta, po velikoj studeni i sniježnoj vijavici, jedinice Udarne grupe prikupile su se u određenim rejonima iz kojih je trebalo krenuti u forsiranje Ibra. Međutim, neprijatelj je otkrio šifru koju su u međusobnom radio-saobraćaju koristili Vrhovni štab i štabovi divizija, tako da je znao naše namjere i bio je u stanju da pravovremeno preduzima efikasne protivmjere, dovlačenjem svojih jakih snaga, što je bio jedan od glavnih razloga da forsiranje Ibra na odsjeku s. Pusto Polje i s. Bela Stena, noću 30/31. marta, nije uspjelo.

Nakon povlačenja sa Ibra, Druga divizija se nalazila na prostoru lijeva obala Ibra—Ivanjica—Arilje—Dragačevo, a Peta divi-

zija na prostori r. Studenica—sjeverne padine Golije i Javora—  
—Kušići—Ivanjica. Na jednoj i drugoj prostori jedinice Udarne  
grupe su od 2. do 21. aprila vodile borbe protiv jedinica bugarske  
25. divizije, kvislinških formacija Srpskog dobrovoljačkog korpusa i  
Srpske državne straže, četnika i njemačke borbene grupe „Holman”.

U tom odeljku monografije posebnu pažnju privlače poratne  
izmišljotine bugarskog generala Šterja Atanasova, tadašnjeg štiće-  
nika štaba Pete divizije, te neistine kojima se služio Blagoje Neško-  
vić, sekretar PK KPJ za Srbiju, u izvještavanju Vrhovnog štaba o  
stanju u štabovima divizija Udarne grupe.

Zbog složene situacije, štab Udarne grupe je, dobivši saglasnost  
Vrhovnog štaba, odlučio da sa obe divizije izvrši pokret na sjever,  
ka Užicu i Požegi. Sprovodeći tu odluku, Peta divizija je noću 20/21.  
aprila prešla komunikaciju na odsjeku Prisoje—Ograđenik, vodeći  
usputne borbe. I narednih dana, uz kratke povremene predahe, je-  
dinice divizije su se probijale na sjever uz žestoke borbe protiv ne-  
prijatelja koji je, ovladavši našom šifrom, znao namjere i težnje i  
Udarne grupe i svih sadejstvjućih formacija, pa je tako 25. aprila  
spriječio prelazak preko Drine Šesnaeste i Sedamnaeste divizije, iz  
Bosne u Srbiju.

Zbog brzog manevra i dejstva jakih njemačkih, bugarskih i kvis-  
linških snaga, Peta divizija je 27. i 28. aprila, u dramatičnim okol-  
nostima, prešla drumsku i željezničku komunikaciju Višegrad—Uži-  
ce, da bi narednih dana, od 1. do 5. maja, zajedno sa Drugom divi-  
zijom, vodila izuzetno teške, bespoštedne borbe, na prostoru Jelova  
Gora—planina Povljen—Kosjerić, sa jakim i veoma pokretljivim  
snagama, pod komandom njemačkog kamandanta za Srbiju, gene-  
rala Felbera. U jeku svakodnevnih iscrpljujućih borbi, u kojima je  
neprijatelj uveliko koristio motorizaciju i avijaciju, štab Udarne  
grupe naredio je odstupanje Druge i Pete divizije na planinu Taru.

Povukavši se sa Tare i prešavši komunikaciju Užice—Višegrad,  
jedinice Pete divizije su, u borbama protiv istih neprijateljevih sna-  
ga, na Zlatiboru i prema planini Goliji, a zatim i na komunikaciji Pri-  
jepolje—Sjenica, forsirale Lim, kod Brodareva, 20/21. maj, i izbile,  
sa jedinicama Druge divizije, na slobodnu teritoriju Drugog udarnog  
korpusa, u Crnoj Gori, i poslije marša u pravcu Bijelog Polja raz-  
mjestile se na prostori Dobrinje, Kanje, Orahovica, Mioče.

I pored toga što je bila gotovo iscrpila zalihe municije i što je  
zbog gotovo svakodnevnih borbi broj ranjenika stalno rastao, Udar-  
na grupa je puna dva mjeseca vodila borbe sa glavninom njemačkih  
jedinica u Srbiji, sa više od jednom bugarskom divizijom, znatnim

snagama Srpskog dobrovoljačkog korpusa i deset četničkih korpusa, olakšavajući tako borbena dejstva ostalim našim jedinicama u Srbiji i susjednim krajevima. No, najveći vojno-politički značaj ovih borbi bio je u tome što se narod na područjima dejstva Druge i Pete divizije uvjerio da je NOV jedina snaga koja se bori protiv okupatora, za oslobođenje zemlje, i da su četnici, baš kao i nedićevci, podli izdajnici.

U narednim glavama autor monografije obradio je drugi prodor Pete divizije, u sastavu Operativne grupe, u Srbiju, od 22. maja do 5. septembra. Pri tome je detaljno opisao, prvo, borbe u Sandžaku i pripreme za prodor u Srbiju; drugo, slamanje neprijateljske ofanzive na pravcu Peć—Andrijevića—Berane, kada je Peta divizija prvi put učestvovala u operaciji okruženja glavnine neprijateljskih snaga u njihovom neuspjelom ofanzivnom pokušaju; treće, nastupni marš kroz Sandžak i forsiranje Ibra; četvrto, razbijanje četničkih korpusa na Kopaoniku; peto, dejstvo u južnoj Srbiji.

Zatim slijedi novi zadatak — prodor u Šumadiju, u kojem se Peta divizija angažovala od 5. septembra do 9. oktobra, u ofanzivnim dejstvima do linije Užice—Požega i na prostoru Aranđelovac—Topola—Kosmaj.

Akcije Pete divizije na komunikaciji Topola—Mladenovac i aktivne odbrambene borbe na prostoru Aranđelovca i Šatornje protiv jakih njemačkih snaga imale su izvanredan značaj. Jer, pored gubitaka u ljudstvu i tehnici, njemačke snage su bile prisiljene da uspo- re svoje kretanje sa juga u Banat, Beograd i istočnu Srbiju.

Pored borbi, štabovi, komande i jedinice Pete divizije obavili su mnoge značajne poslove: mobilizaciju i vojno i političko obučavanje novih boraca, pomoć komandama mjesta, izbor i obuku starješinskog kadra za rodove, službe i novoformirane jedinice, saradnju sa narodnooslobodilačkim odborima, partijskim organizacijama itd. A kao rezultat opšteg raspoloženja naroda za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika svakim danom su stizale grupe mladića i djevojaka iz Šumadije i Beograda, tako da je Peta divizija do pokreta za Beograd narasla na preko 5.000 boraca.

Beogradskoj operaciji, od 9. do 20. oktobra, prethodila su dejstva kojima su Prva, Četvrta i Deseta krajiška i Dvadeset prva srpska brigada Pete divizije ovladale sektorom Mladenovac—Topola—s. Natalinci—s. Kusadak—Smederevska Palanka i 11. oktobra spojile se sa jedinicama Crvene armije.

Napad na neprijatelja u Beogradu počeo je popodne 14. oktobra, i to po mjeri pristizanja pojedinih divizija. Najudaljenija među

divizijama Prve armijske grupe, Peta divizija morala je da po teškom blatnjavom zemljištu, usiljenim maršem, savlada udaljenost od 35 do 40 km.

Zapovješću štaba Pete divizije određeno je da Četvrta krajiška brigada napada pravcem Veliki Mokri Lug—Konjarnik—Ulica kralja Aleksandra (sada Bulevar revolucije) prema Kalemegdanu; Deseta krajiška brigada pravcem s. Mirijevo—Veliki Vračar—k. 184—Ulica kraljice Marije (sada Ulica 27. marta)—Ulica Dušanova, sadejstvujući Četvrtoj krajiškoj brigadi; Dvadeset prva srpska brigada pravcem istočno od Mirijeva, preko Karaburme zauzima dio grada do Dunava; Prva krajiška brigada, poslije borbi za Smederevo, nastupa preko Grocke i Malog Mokrog Luga i uvodi se u borbu po potrebi.

Zbog snažnog neprijateljevog otpora na pravcu napada Četvrte krajiške brigade i pokreta jakih neprijateljevih snaga iz Smedereva ka Beogradu, štab Pete divizije naredio je da Deseta krajiška i Dvadeset prva srpska brigada i jedan bataljon Četvrte krajiške brigade obrnu front prema Nijemcima iz Smedereva i Grocke i spriječe njihov prodor u Beograd, dok je zadatak glavnine Četvrte krajiške brigade ostao isti — da prodire u grad preko Konjarnika. U isto vrijeme, Prva krajiška brigada je, nakon borbi za Smederevo, napala njemačku kolonu između Grocke i Brestovika.

U žestokim borbama, Nijemci su bili razbijeni i prisiljeni na odstupanje pravcem između Vrčina i Avale ka Obrenovcu, ostavljajući za sobom, na smederevskom drumu, oko 200 topova i više od 1.500 vozila.

U nastavku beogradske operacije, Prva krajiška brigada je, dejstvujući od 17. do 20. oktobra u sastavu Dvadeset prve divizije, na prostoru Avala—Šuplji kamen—Vrčin vodila vrlo tešku i uspješnu borbu i 20. oktobra uveče stigla u Beograd, u sastav Pete divizije. Za to vrijeme Četvrta i Deseta krajiška i Dvadeset prva srpska brigada izvršile su svoje borbene zadatke, našavši se na pravcima dejstva prema prvobitnoj zapovijesti štaba divizije.

U borbama za Beograd Peta divizija je imala 103 poginula, 233 ranjena i 183 nestala borca, dok su njene jedinice ubile 2.681 i zarobile 2.863 neprijateljska vojnika i zaplijenile velike količine oružja, municije i drugih ratnih sredstava.

U oslobođenom Beogradu Peta divizija se reorganizovala po novoj formaciji, koja je približno odgovarala tadašnjim pješadijskim divizijama Crvene armije.

Autor je u glavi XIV monografije detaljno opisao zbivanja i dejstva na sremskom frontu, dajući mnoštvo pojedinosti o naporima,

žrtvama i učincima Pete divizije, naročito u napadu na sektoru Sotin—Orolik—Otok, od 7. do 25. decembra 1944. i u zaustavljanju njemačkih ofanzivnih akcija u Sremu, u januaru 1945. godine. O razmjerama tih dejstava rječito govore podaci o gubicima jedne i druge strane. Ilustracije radi evo jednog izvoda: „U borbama od 22. do 25. decembra (zaključno) 5. divizija imala je... ukupno: 315 poginulih, 1.078 ranjenih, 18 nestalih. Umrlo od rana 77, pa se broj mrtvih popeo na 392.” (str. 313. i 314).

Isto tako, autor je pomno obradio njemačka ofanzivna dejstva u januaru 1945, a naročito najznačajnija, u koja je, pod šifrovanim nazivom „Zimska oluja”, krenuo njemački 34. korpus, nanoseći glavni udar na svome lijevom krilu, pored Dunava, na odsjeku fronta koji je branila Peta divizija. „U trodnevnim borbama” — piše general Morača — „5. divizija pretrpjela je znatne gubitke, i to najveće 17. januara. Divizija je imala 434 poginula, 727 ranjenih, 490 nestalih i 12 zarobljenih.” I dalje: „U isto vrijeme neprijatelj je imao oko 450 poginulih i 2 zarobljena.” (str. 321). U borbama od 20. do 24. januara Peta divizija je imala 39 poginulih i 161 ranjenog borca.

Nakon zatišja koje je na sremskom frontu nastupilo 24. januara i trajalo dva i po mjeseca, Peta divizija je, u okviru planiranog proboja fronta u Sremu, izvršila marš sa prostorije Ilok—Erdevik i pravcem Šabac—Zvornik—Bijeljina za sedan dana prevalila put od 210 km i stigla 3. aprila u sastav Južne operativne grupe kojoj su pripadale i Druga i Sedamnaesta divizija.

U novoj trojnoj formaciji, bez Desete krajiške brigade rasformirane sredinom marta da bi se popunila Prva jugoslovenska brigada formirana u SSSR, Peta divizija je južno od Save vodila izuzetno teške borbe na pravcu Brezovo Polje—Brčko, pretrpivši velike gubitke — 158 poginulih i 690 ranjenih.

Borbama za konačno oslobođenje zemlje, od 4. aprila do 15. maja 1945, autor je posvetio posljednju, XV glavu monografije, u kojoj, pored dejstava Južne operativne grupe, razmatra dejstva Bosut-ske operativne grupe i ostalih snaga Prve armije na sremskom frontu unutar sremske operacije, a zatim učešće Pete divizije u oslobođenju Slavenskog Broda, u borbama na r. Ilovi i u gonjenju neprijatelja u pravcu Zagreba i Celja i, napokon, izbijanje Pete divizije na jugoslovensko-austrijsku granicu.

Rezimirajući monografiju, njene sadržajne i ostale vrijednosti, treba reći da je general Milutin Morača, na blizu 350 stranica, u potpunosti odgovorio na visoke zahtjeve koje je sebi postavio u uvodu: „Borbeni put Pete krajiške divizije spada među najduže i najteže puteve naših ratnih divizija... Peta divizija ratovala je u svim

krajevima naše zemlje — osim u Makedoniji. Vodila je mnogobrojne borbe protiv njemačkih, italijanskih i bugarskih okupatorskih jedinica i njihovih domaćih slugu — ustaša, četnika, domobrana, nedicevaca, balista, muslimanske legije, bjelogardejaca i zelenokadrovaca. Na svome borbenom putu ona je, sama ili zajedno sa drugim našim snagama, oslobodila mnoge naše gradove, naseljena mjesta i krajeve. Izvršavala je krupne odbrambene zadatke i neprijatelju nanijela velike gubitke.” (str. 12).

I pod pretpostavkom da je odgovorila samo i jedino rečenim zahtjevima, ova monografija zaslužuje da je svrstamo u red najboljih publikacija ove vrste. Ali, odgovarajući valjano, objektivno, argumentovano i precizno na pitanja koja se odnose na borbeni put Pete divizije, monografija je, zahvaljujući svojim višestrukim značenjima, i prava riznica ratnih iskustava koja su ugrađena u našu koncepciju opštenarodnog odbrambenog rata. Jer, neprekidnost vođenja oružane borbe, visoka dinamičnost i intenzitet dejstava, učešće stanovništva u pripremi i vođenju oružane borbe, vojevanje na čitavom jugoslovenskom ratištu, manevarski karakter ratovanja, vođenje oružane borbe na frontu i privremeno zaposjednutoj teritoriji, međusobna povezanost i usklađenost borbenih dejstava i drugi principi koncepcije imaju svoje ovaploćenje u mnoštvu primjera koje je opisao general Morača u svojoj knjizi o Petoj diviziji. Uporedo s tim, moralno-političko, obavještajno i drugo obezbjeđenje borbenih dejstava, zasjede, prepadi, diverzije, napadi noću i u lošim meteorološkim uslovima, iznenađenje, lukavstvo, manevarska sposobnost, napadi na brojno i tehnički jačeg neprijatelja i drugi primjeri ratničkog umijeća i stvaralaštva čine da ovu monografiju doživljavamo kao okrepljenje saznanjem o čovječnosti i drugim moćima boraca i starješina koji su, pod stijegom jugoslovenskih komunista i vrhovnog komandanta maršala Tita, postali — kako bi Marks rekao — „pisci i glumci vlastite drame” i svoju otadžbinu u narodnooslobodilačkom ratu vinuli u „zvjezdane časove čovječanstva”. Stoga, knjiga o Petoj diviziji ima i istoriografsku i edukativnu vrijednost, koja zaslužuje pažnju svih pregalaca u oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite

## SUMMARY

### HISTORY OF A FAMOUS DIVISION OF THE NATIONAL LIBERATION ARMY OF YUGOSLAVIA

The Military Publishing House (Vojnoizdavački zavod) — Editions „War History of nations and nationalities of Yugoslavia” (Biblioteka „Ratna prošlost naroda i narodnosti Jugoslavije”) — published in the second half of 1985 the monography „The 5th Krajina division” (Peta krajiška divizija), whose author is Milutin Morača, one of the war commanders of the 5th Krajina division, National Hero of Yugoslavia, Colonel-General ret., member of the CPY (LCY) from 1936.

On 350 pages of the monography has been rationally portrayed the war path of the 5th Krajina division — from its formation, on November 9, 1942, till the end of our National Liberation War. Developments and events are presented by historical facts, and a particularly foremost place is given to combat operations carried out by the 5th Krajina division and its units, such as: combat operations of the division from the day of its formation till January 1943; its operations during the enemy Fourth offensive; efforts of the division in combat cooperation with the Operational Group of Divisions of the Supreme Headquarters in the May 20 till July 17, 1943 period; combat operations of the division in central part of Bosnia in the July 17 till October 7, 1943 period; march-manoeuver of the division to Sandžak from October 7 till December 2, 1943; penetration into Serbia in 1944; participation of the division in combat operations for liberation of Belgrade; combat operations of the division on the Srem front and in the operations for final liberation of the country.

The monography on the 5th Krajina division makes a valuable treasury of war experiences significant for our modern theory and practice of the art of war and, therefore, has both the historiographical and educative value.

## RESUME

### HISTORIQUE D'UNE GLORIEUSE DIVISION DE L'ARMEE DE LIBERATION NATIONALE DE YOUGOSLAVIE

Dans la seconde moitié de 1985, l'Institut d'édition militaire (Bibliothèque „Le passé des nations et nationalités de Yougoslavie en temps de guerre”) a publié la monographie de la „Cinquième division de la Krajina”, sortie sous la plume de Milutin Morača, un des commandants de guerre de la Cinquième division de la Krajina, héros national, général d'armée à la retraite et membre du Parti communiste yougoslave (LCY) depuis 1936.

Dans cette monographie, sur 350 pages, de façon bien fondée, est présentée la voie de guerre de la Cinquième division de la Krajina, depuis sa formation, le 9 novembre 1942, jusqu'à la fin de la guerre de libération nationale. Les événements sont présentés de façon originale et véridique. Y sont soulig-

nées surtout les actions de combat de la Cinquième division de la Krajina et de ses unités à savoir les combats que la Division a livrés depuis sa formation à janvier 1943; ses actions au temps de la 4<sup>e</sup> offensive ennemie; l'effort pour coopérer avec le Groupement opérationnel des divisions de l'état-major suprême du 20 mai au 17 juillet 1943; la manœuvre en direction du Sandjak du 7 octobre au 3 décembre 1943; sa percée dans la Serbie en 1944; sa participation à la bataille pour Belgrade, ses actions sur le front du Srem et ses actions dans les opérations pour la libération finale du pays.

La Monographie sur la Cinquième division de la Krajina est une grande source d'expériences de guerre, importante pour notre théorie et pratique actuelles de l'art militaire et de ce fait-là sa valeur est d'ordre historiographique et éducatif.

## РЕЗЮМЕ

### ИСТОРИЯ СЛАВНОЙ ДИВИЗИИ НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ АРМИИ ЮГОСЛАВИИ

Во второй половине 1985 года Военное издательство (Библиотека „Военное прошлое народов и национальностей Югославии“) опубликовало монографию „Пятая краишкая дивизия“ автора Милутина Мораче, одного из военных командиров Пятой краишской дивизии, Народного Героя, генерал-полковника в отставке и члена КПЮ (СКЮ) с 1936 года. В монографии на 350 страниц показывается боевой путь Пятой краишской бригады со дня ее формирования 9 ноября 1942 года до конца Народно-освободительной войны. События описываются на основании достоверных источников, а особое внимание уделяется наиболее важным боевым действиям Пятой краишской дивизии, и ее подразделений, а именно: действиям дивизии в период от формирования до января 1943 года; ее боевым действиям в четвертом вражеском наступлении; взаимодействии с Оперативной группой дивизий Верховного штаба от 20 мая до 17 июля 1943 года; действиям дивизии в центральной Боснии от 17 июля до 7 октября 1943 года; маневру, проведенном в Саджаке от 7 октября до 3 декабря 1943 года; прорыву в Сербию в 1944 году; участию дивизии в боях за освобождение Белграда; действиям на сремском фронте и участию в операциях за окончательное освобождение страны.

Монография о Пятой краишской дивизии представляет собой большую сокровищницу военного опыта, имеющего большое значение для нашей современной теории и практики военного дела, и поэтому она имеет и историографическую и образовательную ценность.